

PRISTINA – REALE SEDIA *

Др Бојан Миљковић

Византолошки институт САНУ, Београд

Апстракт: У Приштини је, према речима византијског цара-писца Јована Кантакузина, био смештен један од дворова краља Душана почетком пете деценије XIV столећа. Двор у Приштини је потом користио његов син, цар Урош, а после њега и Вук Бранковић, који је 1379. насеље опасао зидинама. Данас нема материјалних остатака дворова српских владара који су старији од Маричке битке, познати су само из писаних извора.

Кључне речи: двор, владар, Приштина, седиште, Немањићи.

У историјском памћењу Дубровчана, које на самом почетку XVII века бележи перо Мавра Орбина, Приштина је била једно од престоних места Немањића.¹ Иако јој овај учени бенедиктинац приписује већу старину и везује за родоначелника Немању и његову победу над браћом у борби за великожупански престо код оближњег Пантина, те као место у коме се касније „крунишу краљеви Рашке”, у Приштини је заиста био двор српског владара у доба када се у њој појављују први трговци са Поморја, средином XIV века. Значај који је Приштина имала у привредном животу Дубровника током наредних стотину година, у граду је средином петог десетлећа XV века живела најмногољуднија трговачка колонија Дубровчана у унутрашњости,² дубоко се урезала у сећање житеља града под Срђем о Приштини као једној од српских престоница.

Приштина се први пут у изворима јавља почетком XIV века у опису међа поседа које је својим задужбинама, манастиру Светог Сте-

* Рад је настао у овире пројекта *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету*, заведеним под бр. 177032 при Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 17, 22.

² Основна студија о средњовековној историји града је Д. Ковачевић Којић, *Приштина у средњем вијеку*, ИЧ 2–2 (1975) 45–74 (= Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек), Београд 2007, 57–91). Главни извор зараде чинили су промет и прерада племенитих метала из богатих рудних налазишта у околини – Јањево, Ново Брдо, Трепча – којима се слободно трговало све до турског поседуња ове области.

фана у Бањској и Грачаници, даровао или потврдио краљ Стефан Урош II Милутин. У старијој хрисовуљи из средине друге деценије столећа помиње се прицевски пут који је са североистока међио атар села Плементино и водио даље на север, преко Лаба и долином Ситнице, до Звечана и саме Бањске.³ У млађој исправи, насталој почетком јесени 1321, име насеља се по први пут изричито наводи: преко старих посела липљанске епископије водио је пут изъ град(а) оу прициноу.⁴ Први од Немањиних потомака за кога се са сигурношћу може тврдити да је боравао у Приштини јесте Милутинов најстарији син, Стефан Урош III Дечански, који је из овог насеља упутио писмо дубровачком кнезу и општини пре 31. октобра 1325, а којим их подсећа на исплату уобичајеног „дохотка” о Митровдану.⁵ Да ли је већ у његово време постојао владарски двор у Приштини, може се само претпостављати, али за владе његовог сина и наследника Стефана Душана, свакако јесте.

У опису преговора које је јула 1342. у Приштини водио са српским краљем, Јован Кантакузин узгред пружа и штура обавештења о изгледу двора свог домаћина. Напустивши Скопље у пратњи брата Јована Оливера, Богдана, он је кренуо на север у сусрет српском владарском пару, прошао кроз „крај који се због лепоте зове Паун” и стигао до Приштине (Πρίσθινον). За претендента на цариградски престо она је само „неутврђено село” (κώμην τινὰ ἀτείχιστον). Кантакузин Душанов двор једноставно назива *кућа* (οἰκία), а сам комплекс је имао капију, дакле био ограђен, двориште и више зграда, испред прве од њих (ἐπὶ τὸν πρῶτον μάλιστα τῶν οἰκῶν) краљ је најчешће дочекивао свог госта током више дана, колико су преговори о будућем савезништву трајали.⁶ Сам је Душан, нешто раније, један од својих боравака у Приштини посведочио речима *кгда бѣхъ немощнъ оу прицинѣ забележеним у повељи манастиру Светог Николе у Врањини на Скадарском језеру.*⁷ Његов син, цар Стефан Урош, једну од својих последњих познатих повеља из-

³ Уп. Г. Томовић, *Властелинство манастира Светог Стефана у Бањској*, Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светостефанска хрисовуља II, Београд 2011, 213.

⁴ Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 85; неименовани град је Липљан.

⁵ Н. Порчић, *Писма немањинских владара Дубровчанима о подизању Светодмитарског дохотка*, ССА 7 (2008) 14–15.

⁶ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum* II, (ed. L. Schopeni), Bonnæ 1831, 261–262; за српски превод и коментаре уп. ВИИИЈ VI, 386–387, 389–390.

⁷ *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, (ed. F. Miklosich), Graz 1964², n° 94, 113–114; Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, ССА 5 (2006) 263–265.

даје 11. марта 1365. управо у Приштини,⁸ док позни Мавро Орбин тврди да је и краљ Вукашин фацева ла сѣа рснде(н)за нн ѿрнстнна.⁹

Владарски двор, те близина богатих рудника, несумњиво су утицале на развој насеобине, која од села са почетка века постаје на његовом крају утврђен град. О томе сведочи један интересантан запис са годином 1379. у којој је Вук Бранковић довршио подизање градских зидина.¹⁰ На то се, пред наилазећом турском опасношћу, одлучио јер не бивши од века з сел мeste прицине прибежице нн тврѣде, а само „ово прекрасно место” назива стол. Осим зидина, „господин Влк Степан” је са локалним митрополитом био и ктитор градске саборне цркве која се назива митрополном,¹¹ а споменуте су и друге цркве и манастири. Посвета главне градске цркве лако се да утврдити. Слово о кнезу Лазару, које је 1392/3. написао патријарх Данило III, казује да су земни остаци кнеза Лазара после погибије на Косову пољу похрањени у Приштини, у Спасовој цркви, док именом непознати писац нешто млађег *Пролошког житија* насталог пре 1398, бележи да је кнез погребен въ митрополни. После нешто више од године дана, колико је почивало у свом „приштовском” гробу, кнежево нетљено тело је пренето у његову задужбину, Раваницу.¹² Податке о другим приштинским црквама и манастирима

⁸ Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша манастиру Хиландару о дару калуђера Романа*, исто, 139–148.

⁹ Мавро Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 270; на основу ове позне вести сматра се да је на врхунцу Вукашинове моћи уочи Маричке битке, Приштина као најсеверније упориште такође улазила у састав његове области, ИСН I, 590, 598.

¹⁰ Запис на српскословенском (fol. 6^v-7^r) је уметнут у грчки текст питања и одговора Анастасија са Синаја, рукописа насталог 1342/3. који се данас чува у збирци руског манастира на Атону (Греч. 1187). Сам запис је настао између 1380. и 1389. Када је на трону пећких патријараха био Спиридон, чије се име налази исписано у маргини последњег листа рукописа, в. А. А. Турилов, *Последний отголосок идеи „Царства Сербов и Греков” (градозданная надпись Вука Бранковича 1378–1379 гг.)*, Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян, Москва 2012, 449–464.

¹¹ Старо седиште липљанских архијереја, оближња Грачаница, тада је привремено било напуштено. О томе посредно сведочи запис монаха Никодима из једног грачаничког минеја с годином 1382/3, који говори о свеопштој обнови манастира повећаним липљанског архиепископа Симона, *Стари српски записи и натписи* I, (пр. Љ. Стојановић), Београд 1902, 49, бр. 155.

¹² В. Ђоровић, *Силуан и Данило II, српски писци XIV–XV века*, Глас СКА 136–94(1929) 27–30, Исто 95,12–13; С. Новаковић, *Нешто о кнезу Лазару*, ГСУД 21 (1867) 163; за датовање поменутих састава, в. Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац 1968, 71–72, 105; пренос Лазаревих моштију из Приштине, преко Нове Павлице, до Раванице, одиграо се у јесен 1390 – пошто се навршила година дана, лѣта же мнѣкшв по тврдњи једног од учесника, патријарха Данила III, отпочеле су припреме за транслацију. Година жѣда стоји и у млађем *Пећком летпису*, Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летписи*, Београд – Ср. Карловци, 1927, 98.

дају само турски дефтери.¹³ У њима су забележени: манастири Богородице, Светог Николе и Светог Ђорђа, те махала „Аја Софија”, што би упућивало и на постојање цркве посвећене Божијој Премудрости у граду.¹⁴ Стално насељени трговци са Поморја су за своје религиозне потребе, по изградњи градских бедема, започели изградњу католичке цркве Свете Марије, која се први пут у изворима јавља 9. новембра 1387,¹⁵ а радови на њеном довршетку су трајали кроз целу прву половину наредног столећа, судећи пре свега по тестаментима дубровачких трговаца.¹⁶ У приштинском подграђу постојало је и „потечиште” на коме су за празник Христовог рођења одржаване витешке игре.¹⁷

Иако је свега неколико година, на прелазу из осме у девету деценију XIV столећа, била привремено седиште липљанских архијереја, в. претходну нап., мештани су цркву Вазнесења Христовог и касније називали „митрополијом”, а у једно столеће млађим турским пописима из 1477. и 1487. среће се и истоимена градска махала, А. Handžić, *Nekoliko vijesti o Arbanasima na Kosovu i Metohiji sredinom XV vijeka*, Simpozijum o Skenderbegu, Priština 1969, 209.

¹³ Реч је о више пописа који су обављени у временском распону од једног столећа, између 1475. и 1575. О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 170.

¹⁴ Последњи податак је нарочито занимљив јер је у питању јединствена посвета једног храма код Срба у средњем веку. На избор његовог патрона најпре су могла утицати сећања из младости ктитора, односно посвете цариградске или охридске Велике цркве. Као што је добро познато, Душан је уз свог прогнаног оца провео седам година у Цариграду (1314–1321), в. ИСН I, 464; док је Вук у Охриду, граду који је Душан на управу поверио његовом оцу, севастократору Бранку, проборавао цео први део свог живота, једини његов портрет, из 1364/5, налази се на западној фасади северног параклиса уз олтар Богородице Перивлепте, Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд 1980, 124. У предању српских мештана, први пут забележеним крајем XIX века, помињу се и цркве Света Петка и „Крстовдан”. Други храм се некад налазио у делу града који се у то време звао „Панађуриште”, уп. М. В. Веселиновић, *Кроз Косово*, Годишњица Николе Чупића 14, Београд 1894, 307; није позната посвета ове цркве, али се из писма француског вице-конзула Антоана Васа, од 1. октобра 1812, сазнаје да су у Приштини два пута годишње одржавани вашари, један с пролећа у самој вароши, априла месеца, а други, који детаљно описује овај дипломата, у јесен на њеном јужном ободу, септембра месеца. С. Новаковић, *Француске службене белешке о западно-балканским земљама из 1806–1813*, Споменик СКА 31 (1898) 149; јесењи је дакле вашар, око овог храма или његових рушевина, све до у другу половину XIX века, одржаван за празник Воздвижења Часног крста. А. Урошевић, *Приштина*, Зборник радова Етнографског института 2, Београд 1951, 8–10. Локално предање памти још и цркве Арханђела и Свете Недеље, в. М. Ивановић, *Црквени споменици XIII–XX века*, Задужбине Косова, Призрен–Београд, 1987, 512–513.

¹⁵ Ковачевић Којић, *Приштина*, 64–65.

¹⁶ С. Ћирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији, Работници, војници, духовници* (Београд 1997), 249.

¹⁷ Због изреда на њима 1435, неки од Дубровчана су морали пред суд у граду светог Влаха, С. Јирећек, *Reiterspiele im mittelalterlichen Serbien*, Archiv für slavische

Данас нема остатака средњовековне Приштине. Град је по први пут страдао још на почетку XV века у сукобима деспота Стефана са млађим братом Вуком, спалиле су га фебруара 1409. угарске чете које су се бориле на страни деспота Стефана. У близини града вођена је и друга велика битка на Косову пољу од 17. до 19. октобра 1448, између хришћанске војске Јанка Хуњадија и Турака које је предводио султан Мурат II, а целу област коначно поседа седам година касније, 1455, његов син и наследник, Мехмед II.¹⁸ Градски бедеми су били разорени, јер у свом извештају папи Сиксту IV, који око 1480. саставља улцињски бискуп Мартин Сегон, пореклом Которанин рођен у Новом Брду, за Приштину пише да је била омиљено боравиште „господара Мизије”, али је попут Јована Кантакузина, непуно столеће и по раније, поново назива селом.¹⁹ Да је насеље у време турског освајања ових крајева претрпело већа разарања, посредно сведочи и чињеница да је за седиште санџак-бега изабран оближњи Вучитрн.²⁰ „Надбискуп Скопља и целог српског краљевства” Петар Богданић бележи 1685. да Приштина нема тврђаве и да није опасана зидинама, а варош је страдала у аустријско-турским сукобима 1689. и 1737, као и у два велика пожара из средине XIX века.²¹ Данас је у граду најстарији храм Светог Николе, сазидан око 1830. на месту рушевина старије цркве вероватно исте посвете, а предање о краљевом двору истрајно је неговано. За месно српско становништво су све до краја XIX века развалине у некадашњој „Чаршији”, на месту потоњег Пашиног конака или Сараја, представљале „дворац краља Милутина”.²²

*

Српски владарски двор у средњем веку данас представља велику непознаницу. У недостатку материјалних трагова све до позног XIV столећа, од највећег су значаја, пре свега за убикацију, наративни писани извори.²³ По казивању најстаријег, Кекавмена, да се закључити

Philologie 14, Berlin 1892, 73–75 (= *Витешке игре у средњовековној Србији*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 411–414).

¹⁸ ИСН II, 81, 264, 298.

¹⁹ ... pagum Pristinam, cf. A. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno*, Roma 1981, 93.

²⁰ А. Урошевић, *Вучитрн*, ГСНД 19 (1938) 216–217.

²¹ К. Н. Костић, *Наши нови градови на југу*, Београд 1922, 52–54.

²² Веселиновић, *Кроз Косово*, 304–307; Б. Нушић, *Косово II*, Нови Сад 1903, 12–13, 16–18.

²³ На ову тему, основне су студије – С. Новаковић, *Немањинске престонице Рас – Пауни – Неродимља*, Глас СКА 88 (1911) 1–54; С. Ћирковић, *Владарски дворови*

да је једно од главних упоришта Стефана Војислава, који је средином XI века држао „тврђаве Далмације”, поред εἰς τὴν Ζένταν, био Стон (Στάμνος).²⁴ Према пола столећа млађим схолијама Михаила, епископа деволског, Војислављев син и наследник, први зетски краљ Михаило (око 1055 – око 1082), столовао је (τὴν οἴκησίν τε) у Котору и „Прапрати”.²⁵ Од нарочитог значаја за познавање дворова владара Зете, јесте два века млађи спис локалног карактера, тзв. *Летопис попа Дукљанина*, у којем се такође среће двор (χυρία) у Прапратни са црквом Светог Андреја.²⁶ Најстарији међу њима био би онај Јована Владимира († 1016) на Крајини,²⁷ североисточним обронцима Румије које се спуштају ка Скадарском језеру, са црквом Богородице Крајинске чије рушевине и данас постоје.²⁸ Михаилов син, краљ Константин Бодин, дочекао

око језера на Косову, ЗЛУ 20 (1984) 67–82; исти, *Двор српских владара: од утврђења до градског насеља, Работници, војници, духовници* (Београд 1997) 423–434.

²⁴ У њему је био заточен скупа са сином, на превару ухваћен локални ромејски заповедник, Катакалон Клазоменски, стратег у Дубровнику, в. *Советы и рассказы Кекавмена*, (пр. Г. Г. Литаврин), Москва 1972, бр. 170, стр. 26–бр.171, стр. 25; ВИИИЈ III, 211–213; као први међу градовима Захумљана, Стон (Σταγνόν) помиње још Константин VII (945–959) у свом *Спису о народима*, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, (ed. G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins), Washington 1967, 162–33,21; ВИИИЈ II, 61. Да ли је име града изведено од στολθ – престо, односно στολθνοЕ μῆστο, коначан одговор ће дати етимолози.

²⁵ Е. Θ. Τσολάκη, *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη*, Θεσσαλὸν εἰκη 1968 16387 ВИИИЈ III 179.

²⁶ *Gesta Regum Sclavorum I*, (пр. Д. Кунчер), Београд 2009, 118, 154; на основу овог текста, иурапа Прапратна, се смешта уз морску обалу, између Бара и Улциња, уп. С. Новаковић, *Српске области X и XII века*, ГСУД 48 (1880) 13; К. С. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник Константина Лиречка I, 232; ваља међутим скренути пажњу да се топоними као прапратница, прапратни даљ, прапратни дољ, прапрать, релативно често срећу. С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003, 110; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, (пр. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик), Београд 2011, 229, 460, 462, бр. 64, стр. 71; бр. 125, стр. 216, стр. 356, а управо се тако звала (прапратни дољ) удолина која је повезивала Стон са његовим главним пристаништем на јужној страни полуострва, Исто, 196, бр. 54, стр.19 из залива Прапратно данас саобраћа трајект који Мљет повезује са копном. О Михаиловој делатности у очевој „престоници”, речито сведочи његова задужбина посвећена истоименом арханђелу, на чијим зидовима је сачуван и портрет ктитора, в. И. Стевовић, *О првобитном изгледу и времену градње цркве Св. Михајла у Стону*, ЗРВИ 35 (1996) 175–193.

²⁷ *Gesta Regum Sclavorum I*, 136.

²⁸ ИЦГ II–2, Титоград 1970, 424–428; видљиво је више градитељских фаза, а црква је у XV веку служила као саборни храм Зетске митрополије. М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 169–170.

је у зиму 1096/7. Рејмона од Тулуза на Првом крсташком походу, у Скадру,²⁹ а да је у њему Бодин најчешће боравио сведочи и „поп Дукљанин”. Сви припадници ове краљевске лозе, на челу са Михаилом, почивали су у оближњој бенедиктинској опатији Светог Сергија и Ваха.³⁰ Стиче се утисак да су омиљена боравишта зетских владара била у близини Скадарског језера, заклоњена планинским масивима од средишњих области Балкана и довољно удаљени од седишта ромејских стратега у Дубровнику и Драчу; јединствене престонице нема, а дворови су смештани унутар утврђених градова, као и ван сигурности коју су пружале њихове зидине; у страху од надмоћних источних суседа, двор је био премештан и доста далеко на северозапад, у Стон на Пелешцу или Котор; ова скровита места на обали су, услед опадања ромејске флоте, представљала безбедно уточиште.³¹

О двору великих жупана у унутрашњости српских земаља из наредног, XII века, још се мање зна. На основу *Историје* Јована Кинама који пише о првом походу цара Манојла I Комнина против Срба 1149, не може се поуздано утврдити где се налазила резиденција (ἀρχεῖον) „архижупана Далмата” која је том приликом спаљена.³² Једини из изво-

²⁹ S. Runciman, *A History of the Crusades* I, Cambridge 1957, 161.

³⁰ *Gesta Regum Sclavorum* I, 160, 164, 168, 172, 180; за историју ове цркве на обали Бојане, од које је данас очуван само западни део јужног зида, уп. В. Кораћ, *Градитељска школа Поморја*, Београд 1965, 17–33.

³¹ Последња велика прекоморска експедиција изведена средином XI века, покушај поновног освајања Сицилије неславно је окончана. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1993, 315–316, Царство више није било поморска сила.

Присуство на јадранским обалама понекад је могло, у случају бродолома, пружити ненадану добит, као десет *кентинарија* (320 килограма) злата, чије је присвајање био повод да се Στέφανος Βοϊσθλάβος по први пут помене у византијским изворима. Две неуспеле казнене експедиције које су против њега уследиле, ишле су копненим путем, cf. *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, (ed. I. Thurn), Berolini – Novi Eboraci, 1973, 408–409, 424–425; ВИИНЈ III, 157–161; а приликом заробљавања стратега Дубровника, в. нап. 24, заплењено је било и ромејско бродовље (καὶ τοὺς δρόμωνας).

³² *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonnæ 1836, бр. 101, стр. 18–бр. 102, стр.1; бр. 102, стр. 18–бр. 103, стр.19; ВИИНЈ IV, 22–26; ако се Кинамово казивање упореди са оним код млађег Хонијата, *Nicetae Choniatae Historia*, ed. I. A. van Dieten, Berolini – Novi Eboraci. 1975, 89–90; ВИИНЈ IV, 122–124, о овом Манојловом походу се може закључити следеће – автократор је кренувши из Авлоне, извршио концентрацију својих трупа у Пелагонији и одатле се упутио на север. Пре директног сукоба са побуњеницима, према млађем писцу, василевс је покушао да их изненади. Са делом трупа, које је лично предводио, Манојло I је кренуо заобилазним путем. Уместо очекиваног напада са југа, из правца Липљана и Косова поља, вероватно долином Јужне Мораве, преко Топлице и заобишавши Копаоник, српским устаницима је зашао иза леђа, напавши их са севера.

ра познати Немањин двор био је смештен у Котору, после коначног освајања 1185, а који је у овом приморском граду постојао и средином друге деценије наредног века.³³ У настојању да под својом влашћу обједини све српске земље, Немања је изгледа хтео да баштини и традицију зетског краљевства, смештајући по угледу на првог краља Зете, Михаила, свој двор такође у Котор. Место двора на јадранској обали, далеко на Западу, лако је разумљиво ако се има у виду да је главни противник Немањиног осамостаљења било Царство, на јужним и источним границама српских земаља.³⁴ О дворовима првих Немањиних

Суочени са истовременим нападима из два правца, Срби су лако поражени. На овакву реконструкцију догађаја упућује старији извор, Кинам је у свом делу забележио имена области које је том приликом Манојло вратио под своју власт. По уласку у „Далмацију”, најпре је разорен Рас (τὸ Ῥάσον τε κατεστρέψατο φρούριον) и ту је са делом војске оставио Константина Анђела, сам автократор је наставио у област Νικαβάν чије тврђаве без тешкоћа заузима, а после тродневне опсаде осваја и утврђење Γαλιτζης. Враћа се потом у околину разореног Раса, где је од већ поменутог „севастоипертата” сазнао за нападе српског жупана на ромејске гарнизоне у претходно поседнутим утврђењима и тек тада креће на само седиште „архижупана”. Казнена експедиција која је следила, досегла је и сам жупанов двор који се налазио негде дубље у српским земљама према западу, уп. Ћирковић, *Двор српских владара*, 425; уп. такође Љ. Максимовић, *Србија и правци византијских похода у XII веку*, ЗРВИ 22 (1983) 9–12 (= Византијски свет и Срби, Београд 2008, 64–66).

У науци постоје различита мишљења о томе где треба тражити средњовековни Рас, у самом Новом Пазару или његовој околини, Д. Мркобрад, *Рас-Постење: фазе развоја утврђења*, ЗРВИ 36 (1997) 203–217; М. Роровић, *Тврђава Рас*, Београд 1999; Ј. Калић, *Рашка истраживања*, ИЧ 47 (2002) 11–23; иста, *Епископски градови Србије у средњем веку*, ЗРВИ 50–1 (2013) 433–444; док се утврда „Галич” налази на десној обали Ибра, неких двадесетак километара источно од Новог Пазара, *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010, 80. Загонетна Кинамова „Никава” ће најпре бити област у горњем току ове реке, позната као Ибарски Колашин, уп. Новаковић, *Немањинске престонице*, 4–5.

³³ Немања је тада обновио и градске бедеме, који су вероватно страдали приликом опсаде, в. Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, (пр. Љ. Јухас Георгиевска, Т. Јовановић), Београд 1999, 40; то је друго и дефинитивно освајање града. Стефан Немања је Котор по први пут освојио на почетку своје самосталне владавине, 1168, *Nicetae Choniatae Historia*, 159; ВИИНЈ IV, 146; Ј. Калић, *Српско-византијски сукоб 1168. године*, ЗФФ 11–1 (1970) 193–202.

³⁴ Да ли је велики жупан имао двор и у Расу, да се само нагађати. Пре њега, у првој половини XII века двор засигурно ту није био, тада је Рас само значајна и два пута разарана погранична утврда, 1127–1129. тврђаву су порушили Срби, а две деценије касније Ромеји, *Ioannis Cinnati*, бр.12,стр.9–10; бр.102,стр.18–19; ВИИНЈ IV, 14–15, 23. Зна се да је крунисање наследника Немањиног на престолу, као и његов монашки постриг обавио на Благовештење 1196, рашки епископ, Калиник, у древној Петровој цркви код Новог Пазара, в. Б. Миљковић, *Житија светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 124–125. За млађег Немањиног

потوماка, његових синова и старијих унука ништа није познато. Драгоцени су због тога помени дворских „протојереја” у две жичке хрисовуље првовенчаног краља Стефана и сина му Радослава, с краја друге и почетка треће деценије XIII века. Могли су убирати приходе са свих црквених имања, изузев оних која је архиепископ држао.³⁵

Штур је и најстарији опис српског владарског двора, Стефана Уршоша I, из пера Георгија Пахимера – Ἦσαν δὴ καὶ τὰ κατ’ αὐτοῦς τὸ παράπαν λιτά τε καὶ εὐτελεῖ. Судећи по тексту овог писца, може се закључити да је од раније договореног склапања брака између друге кћери василевса Михаила VIII, Ане, и млађег краљевог сина Милутина,³⁶ срп-

сина и животописца, овај храм је столног црсто, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 18–20, у њему је био престо рашког епископа Охридске архиепископије. Новије камено постоље за владичански трон прислоњено је уз чеону страну југозападног пиластра испод куполе, а камени престо је на уобичајеном месту, у олтарској апсиди испод прозора. Ј. Нешковић, *Петрова црква код Новог Пазара*, Зборник Архитектонског факултета 5, Београд 1961, 7, 9; М. Радујко, *Катедрална намена и ентеријер Ђурђевићевих ступова: доње место и сапрестоље*, Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија, Беране–Београд, 2011, 128. По називу црквеног седишта, у латинским изворима је именована цела земља и њени становници – Рашка, Рашани, Раци. М. Динић, *О називима средњовековне српске државе – Склавонија, Србија, Рашка*, ПКЈИФ 32–1 (1966) 30–31 (= Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 38–39); реч је о конфесионалној одредници, то су име католици, било они са Приморја, Апенинског полуострва или из Угарске, користили за православне Србе и њихове земље – „правоверни” барски надбискуп се називао „Regni Serviae Primas”, v. I. Marković, *Dukljansko-barska Metropolija*, Zagreb 1902, 46; ову тврдњу можда најбоље илуструје *Onus Источне Европе* на латинском са почетка XIV века, чији аутор непознатог имена разликује шизматичку „Рашку” којом влада Милутин и „Србију” краља Драгутина, за кога је као супруга угарске принцезе погрешно сматрао да је прави католик, cf. *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, Београд 2013, 119–128. На овај начин треба схватити и рашки стол, као српски престо, из уговора који су Дубровчани закључили са бугарским царем Михаилом Асеном, 15. јуна 1253, в. Мошин, Тирковић, Синдик, *Зборник*, 200, бр. 55, стр. 17. „Рашке земље” се само изузетно јављају у званичној титулатури српских владара, код синова Првовенчаног, и то опет у њиховој преписци са градовима у Приморју, Дубровником или Сплитом, исто, 130, 138, 144, 214, бр. 27, стр. 1; бр. 30, стр. А1, А10; бр. 33, стр. Б2–3; бр. 58, стр. 33. За разлику од латинске или грчке литургије у „Поморју”, богослужење на српском језику коју је Охридска црква прихватала, придобило је за православље, током претходна два столећа, највећи део српског народа, а његов светитељ столовао је у цркви првоапостола, у Расу.

³⁵ Исто, 92, 94, бр. 14, стр. 24; бр. 15, стр. 4–5. Овакве припадности најпре сведоче да владарски двор у то време није био стационаран на једном месту. Бринули су свакако о религиозним потребама владара и његове породице, док њихов помен у исто време сведочи и о постојању придворних цркава или параклиса у којима су служили.

³⁶ Georges Pachymérès, *Relations historiques* II, (éd. A. Failler, V. Laurent), Paris 1984, 453–457; ВИИИЈ VI, 22–30;

ски владар у последњем тренутку желео одустати, а да тиме не увреди автократора. У томе је и успео на један врло домишљат начин. Претходницу свадбене свите, која из Верије, краћим путем креће за Србију,³⁷ дочекује краљ Урош. Он се тобож јако чудио евнусима из пратње и показао посланству једну младу, сиромашно одевену жену која је прела, уз речи да се они тако опходе са невестама. Пренеражени оним што су видели, посланици пресрећу ромејску свиту у Охриду, где принцеза остаје, а патријарх Јосиф са пратњом, преко Полога наставља на север. Надомак Липљана дочекао их је Георгије,³⁸ са вешћу која је посланство додатно узнемирила, на путу њима у сусрет био је наводно нападнут из заседе. Саму делегацију већ су застрашиле групе људи који су их из далека пратиле од уласка у српску земљу. Завршни чин вештог сценарија, био је пљачкашки препад по ноћи у којем високо ромејско посланство на челу са архипастиром остаје без коња. Српске велможе које су их дочекале, „љубазно” су по околини прикупиле кљусад, како би угледним гостима што пре омогућили повратак назад. Замисао је у потпуности успела, вративши се преко Охрида са принцезом у Солун, василевсу су једино могли да пренесу утиске о краљу Урошу као једном сиромашном владару који не може да путеве у својој земљи учини безбедним, а камоли да буде свекар његове кћери. Ови догађаји се датују у крај седме деценије XIII столећа.³⁹ Ктитор Сопоћана је дакле намерно хтео да његов двор остави утисак простоте и сиромаштва на патријарховог хартофилакса Века и митрополита Трајанупоља, „Кондумна”, а њима показана *ὑπόμνη*, засигурно је била једна од „убогих родитеља кћери” које је на двору окупљала краљица Јелена са намером да им пружи лепо васпитање, научи их *δύλαντιον ροῦτινότητος* и касније, уз богат мираз, пристојно уда, како бележи нешто млађи Данило.⁴⁰ Иако Пахимер не именује место у коме је био српски двор, оно се да лако утврдити на основу једног акта занимљиве садржине који је 1267/8. потписала Јелена *ἡ βασιλις*. Њиме се ова краљица „од племена фрушкога” није само обавезала на пријатељство према Дубровнику, те исплату сваке причињене штете градским трговцима ако се на двору појаве у краљевом одсуству, већ и да ће о свакој његовој непријатељ-

³⁷ Највероватније преко Пелагоније и Скопља.

³⁸ Пахимер га назива *μεσάζων*, дакле један од најближих краљевих сарадника.

³⁹ На пут већ уговореном браку најпре је стала краљица Јелена, њен рођак Карло Анжујски се већ тада, са својим плановима за освајање Цариграда, налазио на источној јадранској обали, уп. ИСН I, 354.

⁴⁰ *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 69.

ској намери одмах послати вест у град.⁴¹ Јасно је да се двор краља Уроша налазио у Брњацима.⁴² После Урошевог свргавања са власти и смрти, Јелена је и као монахиња задржала двор, све до свог упокојења у њему 8. фебруара 1314.⁴³

Познати су и дворови њихових синова, краљева Стефана Драгутина и Стефана Уроша II Милутина, захваљујући Данилу и његовом настављачима. У овим текстовима једини посведочени двор старијег брата, био је смештен у Дебрцу, у Мачви, на јужној обали Саве.⁴⁴ У њима се, поред цркве у којој се служило „према законском црквеном уставу на његовом двору”,⁴⁵ по први пут наводе и скупочена дела дворских мајстора – златне богослужбене сасуде, украшене бисером и драгим камењем, путири, дискоси и „велика нафорна бљуда”, кадионице, златни свећњаци и златоткане свештеничке одежде. Производе придворних радионица, златарских и ткачких, богобојажљиви владар је слао на дар црквама и манастирима, и ван граница српских земаља, од руских на северу, до Јерусалима и Синаја на југу, све до своје смрти 22. марта 1316.⁴⁶ За Милутинове „дворе”, основни је исти извор. Један, где је на пролеће 1314. угостио свог старијег брата, био је у месту званом паџни.⁴⁷ По хрисовуљи липљанској епископији, реч је о пољу кроз које тече северни крак Неродимке до ушћа у Ситницу.⁴⁸ Исти акт сведочи да је у то време (септембар 1321) двор већ био напуштен, јер рибњаке, воденице, сенокосне ливаде и њиве, које су служиле за потребе двора, заједно са црквом и свештеником који је у њој служио, краљ је поклатио Грачаници.⁴⁹ Приликом подизања двора,⁵⁰ чак је измењен

⁴¹ Мошин, Ђирковић, Синдик, *Зборник*, 238, бр. 67.

⁴² Истоимено село и данас постоји, неких 25 километара западно од Косовске Митровице, подно Мокре Горе.

⁴³ *Животи*, 87–91.

⁴⁴ Истоимено насеље се данас налази на пола пута између Обреновца и Шапца. Краљ Драгутин је, после 11. јуна 1284, од угарске краљице мајке Јелисавете Куманке, своје таште, добио на управу пограничне бановине, Мачву, Усору и Соли – уп. М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас САН 203 (1951) 69–70 (= Српске земље, 132–133).

⁴⁵ Дворски храм је највероватније био посвећен светом Пантелејмону, јер када 1428/9. Ђурађ Бранковић потврђује поседе великом челнику Радичу, као први у Мачви се наводи трљг дебрџ са панађуром „о празнику светог Пантелејмона”, в. С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 335.

⁴⁶ *Животи*, 36–53.

⁴⁷ *Исто*, 95.

⁴⁸ Јужни обод Косова поља, северно од данашњег Урошевца.

⁴⁹ Живковић, *Грачаничка повеља*, 85–86.

ток Неродимке и део њене воде вештачком водојажом (изводи) усмерен на север.⁵¹ Краљ Милутин је крајем свог живота подигао други двор у близини, на горњем току исте реке, у месту по имену *неродимља*,⁵² где је и преминуо.⁵³ Овај двор су потом користили и његови наследници током пола столећа.⁵⁴ Оно што је заједничко „дворима” краља Уроша и његове двојице синова, јесте да су подигнути на местима која се тада први пут срећу у изворима, па се може претпоставити да до тада нису била настањена. Њихов пак географски размештај речито сведочи о снажењу и ширењу српске државе почевши од друге половине XIII столећа. Отац је у још увек скровитим Брњацима, одакле је будно могао пратити догађаје у суседној Бугарској после смрти Јована II Асена, те ромејску реконквисту средишњих области Балкана, док су већ његови синови смештали своје резиденције у отвореним низијама на крајњем северу и југу државне територије. Нису били утврђени.⁵⁵

⁵⁰ Његов положај у отвореном пољу упућује на време после пролећа 1283, када је ромејска војска по последњи пут успела да продре до Липљана, *Животи*, 111; за датовање в. ВИНЈ VI, 31–33.

⁵¹ Учинивши је тако јединственом реком на Балкану, чије воде отичу у два слива, природни егејски и црноморски.

⁵² Данашње село истог имена налази се 6–7 километара западно од Урошевца, на падинама Неродимске планине.

⁵³ *Животи*, 155.

⁵⁴ Дечански је у њему 15. јула 1326. издао једно разрешно писмо, в. *долюу краа(ј)в(ь)ст(в)а мн оу породимлн* (дублет са Неродимља) после битке код Велбужда 28. јула 1330. довршио оснивачку повељу за Дечане и коначно, из њега је са најоданијом властелом 21. августа 1331. побегао у утврђени Петрич, а потом се предао Душану, Н. Порчић, *Акт краља Стефана Уроша III о разрешењу рачуна Дубровчанина Андрије Пештића*, ССА 2 (2003) 23; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 69, 137; *Животи*, 212–213; Душан је у овом двору на почетку своје самосталне владе, 14. августа, издао повељу Дубровчанима о слободној трговини житом, а 8. августа 1339. и 10. септембра 1340. два разрешна писма, в. *Старе српске повеље и писма I–I*, (пр. Љ. Стојановић), Београд – Ср. Карловци, 1929, 47, бр. 53; Д. Јечменица, *Две разрешнице краља Стефана Душана за Дубровчанина Домању Менчетића са браћом*, ССА 8 (2009) 49; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 100; позно предање које је крајем 1641. забележио патријарх Пајсије, сведочи да је цар Урош († 2. децембра 1371) сахрањен више Неродимље (писац зна и за име *породимљ*), у манастиру Успења Богородичиног, подно „*града Петрича*”, Т. Јовановић, *Књижевни дело патријарха Пајсеја*, Београд 2001, 296–297.

⁵⁵ Дечански је пред Душаном морао потражити спас иза зидина Петрича, оставивши у двору супругу са децом и ризницу. Око три и по километра узводно од Неродимље утврда је очигледно служила као дворски „*refugium*”. За њен положај, в. И. М. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, Београд 1975, 18–21.

Краљ Милутин је имао још један двор (ὁ δόμος), у граду Скопљу. У овом двору, за ту прилику застртом свиленим и златним везом украшеним тканинама, српски краљ је дочекао изасланика ромејског василевса, Теодора Метохита. *Посланичко слово* овог вештог дипломате, између осталог, даје и драгоцену обавештења о дворском јеловнику. Сваког дана, из краљевог двора (ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ ρηγῶς) на Метохитов стан, стизала је перната дивљач, те дивље свиње и јелени, али и већ „припремљена јела и посластице у златним и сребрним тањирима и посудама”. У посне дане је доношено свеже и сушено воће, колачи, те спремљена и свежа, односно усолјена риба. На Метохита је нарочити утисак оставио избор „великих и масних дунавских риба”, које су и у Цариграду тада биле на цени. Месо на трпези, као и помен прослављања месних поклада, упућују на време доласка ромејског посланства у Скопље.⁵⁶ Те 1299. месне покладе су биле 22. фебруара, а на основу описа свог боравка, може се закључити да је Метохит стигао на Милутинов двор још у првој половини истог месеца. Да је Скопље било Милутинова престоница,⁵⁷ посредно сведочи и његов животописац. Наиме, највећа ктиторска делатност овог иначе великог црквеног приложника везана је управо за овај град, изнова је подигао градски саборни храм Богородице Тројеручице, католикон манастира Светог Георгија на реци Серави, цркву Светог Константина у горњем граду, те Светог Никиту близу Скопља,⁵⁸ а овоме ваља додати и градски манастир Светог Јована Претече и Крститеља који је, по хрисовуљама Михаила IX (1299/1300) и Андроника II (мај 1308), такође он сазидао.⁵⁹ Самог Данила је, као хиландарског игумана, краљ Милутин два пута дочекао у Скопљу. Први пут 1308, када су манастирске драгоцености, због најезде Каталанаца, похрањене у граду, а други пут две године касније, када посредује између завађене браће.⁶⁰ Свој значај град је задржао и под Милутиновим наследницима. Стефан Душан је у њему на Васкрс, априла 1346, круни-

⁵⁶ L. Mavromatis, *La foundation de l'empire serbe. Le kralj Milutin*, Qessaloni, kh 1978, 103–105, 112–113; ВИИИ VI, 111–114, 131.

⁵⁷ Град је освојио у свом првом походу против Византије, 1282, одмах по презимању власти од брата Драгутина, ИСН I, 439–440.

⁵⁸ *Животи*, 138.

⁵⁹ *Actes de Chilandar I*, (éd. M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giro), Paris 1998, 174, бр. 18, стр. 11–14; Мошин, Ђирковић, Синдик, *Зборник*, 406, бр. 109, стр. 3.

⁶⁰ По повратку са другог пута, Данило на пролеће 1311. напушта манастирско старешинство и повлачи се у карејску испосницу Светог Саве, *Животи*, 343–344, 43–46; М. Живојиновић, *Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније*, ЗРВИ 19 (1980) 257–258; *Actes de Chilandar*, 40; В. А. Мошин, М. А. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, Београд 1999, 28, 29.

сан за цара, док је градска саборна црква „Света Тројеручица” уздигнута у ранг првопрестоне митрополије. У Скопљу је три године касније обзнанио свој *Законик*, на Спасовдан 21. маја 1349, а када цар – писац Јован VI Кантакузин пише о догађајима с краја наредне, 1350. године, град назива „краљевом” престоницом (βασιλεία Κράλλη).⁶¹ Исто сведочи и познати портолан из 1339. на коме је испод натписа „Seruja” насликана вињета града, означеног као „Scori”, над којим се вије жута застава са црвеним двоглавим орлом.⁶² У Скопљу је своју последњу познату хрисовуљу, 9. маја 1366, издао цар Урош.⁶³

Судећи по изворима,⁶⁴ омиљено боравиште краља Стефана Уроша III Дечанског био је очев двор у Неродимљи.⁶⁵ Овај владар је имао још један двор, у оближњем месту званом Штимља.⁶⁶ Више се зна о Душановим дворовима. Као млади краљ,⁶⁷ добио је на управу „зетску”

⁶¹ Душанов законик, (пр. Ђ. Бубало), Београд 2010, 72, 75; *Животи*, 378; Новаковић, *Законски споменици*, 677; *Ioannis Cantacuzeni III*, (1832) бр. 133, стр. 20.

⁶² Г. Томовић, *Поморска карта Ангелина Дулицерта из 1339. г.*, ИЧ 19 (1972) 79–98.

⁶³ С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, ССА 1 (2002) 103–115.

⁶⁴ В. нап. 54.

⁶⁵ За ово место постоји и облик њидлма, који је уједно и најстарији, Живковић, *Грчаничка повеља*, 89.

Стефан Дечански је двор у Скопљу, средином треће деценије, привремено уступио тасту и ташти, паниперсевасту Јовану Палеологу и Ирину, кћери Теодора Метохита. Синовац старог василевса се као намесник Солуна одметнуо од централне власти, пребегло код зета и скупа са њим пљачкао ромејску земљу све до Струме и Сера. Да би спречио њихове даље акције, автократор је послао знаке кесарског достојанства, које Јован прима у Скопљу, али ту брзо и умире. Кесариса Ирина је остала у Скопљу све до пролећа 1327, *Nicéphori Gregorae Byzantina Historia I*, (ed. L. Schopeni), Bonn 1829, бр. 373, стр. 20–бр. 374, стр. 19; *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, ed. P. A. M. Leone, Matino 1982, 121–124; ВИИИ VI, 195–196, 624–627.

⁶⁶ „In Stimli in curia domini regis Urosii”, 9. децембра 1329. је Которанин Тома Павла Томина на самрти и уз присуство сведока саставио своју опоруку, у њему је – „in loco dicto Stimini”, Дечански 11. јануара 1326. издао Дубровчанима једно разрешно писмо, а у двору свог деде је боравио и цар Урош, који 15. октобра 1360. 8 ттндл издаје Хиландару хрисовуљу којом потврђује поклон свог властелина, жупана Вукослава, уп. М. Динић, *Крстати грошеви*, ЗРВИ 1 (1952) 104; Д. Јечменица, *Разрешница краља Стефана Уроша III Дечанског за Дубровчанина Луку Лукарчевића*, ССА 7 (2008) 40; Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 154; село истог имена данас се налази неких десетак километара северозападно од Неродимље, а исто толико је било удаљено и од Пауна. Ово се растојање, лаганим коњским касом, може превалити за по часа.

⁶⁷ Заједно је са оцем крунисан на Богојављење, 6. јануара 1322, ИСН I, 497; Ивић, Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 61, 74.

земљу и подигао двор под Скадром, разорен је 1331. на почетку сукоба са оцем.⁶⁸ Други пут је крунисан 8. септембра исте године, као самодржац, на празник Рођења Богородице у Претечиной цркви, у свом двору вк сврчинџ.⁶⁹ После својих првих освајања на југу 1334, краљ Стефан Душан је подигао себи двор и у Прилепу,⁷⁰ а један царев двор се 1350. налазио и у околини Призрена, у месту званом Рибник.⁷¹ Његов син, цар Стефан Урош, изгледа да није подизао нове дворове, користио је оне већ постојеће, својих претходника.

Освајањима краља Милутина на самом почетку његове владавине, којима је граница са Царством значајно била померена ка југу, укључено је и Скопље у састав српске државе. Град се са правом може од тог времена називати престоницом, а избор је лако разумљив ако се има у виду да је Скопље у претходном периоду, од времена Василија II па током наредна скоро два столећа, било управни центар за простране средишње области Балкана, као седиште „Бугарске теме” која је оформ-

⁶⁸ *Животи*, 207–209.

⁶⁹ *Исто*, 218; две хиландарске повеље су издате у Сврчини, једну је 6. Септембра 1327. потписао Стефан Дечански, а другу десетак година касније, његов син, в. С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару о спору око међа Крушевске метохије*, ССА 3 (2004) 7; С. Марјановић Душанић, Т. Суботин Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару*, ССА 9 (2010) 66; село овог имена је петнаестак километара удаљено од Неродимље, ка североистоку.

⁷⁰ *Животи*, 226; ИСН I, 513–514; познате су три Душанове повеље, које је као цар издао у овом граду – најстарија је са датумом 18. јануар 1347. за Хиландар, а две су из наредне године, по повратку са Свете горе Душан их је издао Карејској испосници, в. Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана за Хиландар о Лузачкој метохији*, ССА 5 (2006) 103; исти, *Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)*, ССА 7 (2008) 78; исти, *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Светог Саве Јерусалимског у Кареји*, ССА 1 (2002) 73; у олтарску апсиду католикона манастира Трескавца узидана је мермерна плоча са натписом о смрти Дабижива, јануара 1362, који је био енохнарџ (пехарник, од грчког οἰνοχοεῖα) цара Уроша, Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 71, бр. 54.

⁷¹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 89; документа и у овом случају сведоче о боравцима владара у Призрену – Душан је у граду издао Дубровчанима једно разрешно писмо 1. августа 1347, 29. априла 1348. хрисовуљу јерусалимском манастиру Арханђела, а затим следи пет исправа које цар Урош овде издаје Дубровчанима и синајском манастиру у два дана, 24. и 25. априла 1357, *Лиречек, Споменници српски*, 27–28, бр. 10; *Monumenta Serbica*, (ed. Miklosich), 133–135, 157–165, n°s 116, 142–146; Р. Михаљчић, *Мњетске исправе цара Уроша*, ССА 3 (2004) 81; М. А. Чернова, *Грамота цара Стефана Уроша дубровчанам о дарених земљи от Люты до Курила*, ССА 11 (2012) 94; за све до сада предложене локације овог двора, уп. В. С. Јовановић, *Рибник код Призрена*, ЗРВИ 34 (1995) 79–88.

мљена 1018, после коначног слома Самуилове државне творевине.⁷² Омиљена боравишта краља Милутина и његових наследника налазила су се на јужном ободу косовске равнице, после Пауна, то је била Неродимља. Оближњи дворови, у Штимљи и Сврчини, на удаљености мањој од сата јахања, најпре су подигнути за потребе савладара, младих краљева Дечанског и Душана, када су били у посети владару. Познато је да су обојица, пре сукоба са својим очевима, управљали земљама у јадранском приморју.⁷³ По подизању двора у Приштини Душан је вероватно напустио Сврчину. Поседање простране пелагонијске равнице, која је била кључ за даљи продор према југу, ка Солуну и Тесалији, навела је Душана да још један двор подигне у Прилепу, граду који је са севера контролисао улаз у Пелагонију. А двор под Призреном је највероватније подигнут са намером да се из њега надгледају радови на изградњи и украшавању манастира Арханђела Михаила и Гаврила. Неки од дворова Немањића били су коришћени и после смрти цара Уроша. То се сигурно може рећи за један од најмлађих, Душанов двор у Приштини,⁷⁴ која је најпре била седиште Вука Бранковића,⁷⁵ а

⁷² Острогорски, *Историја Византије*, 297. Уосталом, и под наредним господарима Скопље је задржало свој значај. Одмах по освајању 1392. град постаје полазна тачка за даљи продор Турака, али овог пута у супротном смеру на север и запад полуострва, а по завршетку ратних операција у другом делу наредног столећа, један од најзначајнијих трговачких центара на Балкану. И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 287; за обавештеног Мартина Сегона, Скопље је „caput Dardanorum”, cf. Pertusi, *Martino Segono*, 94.

⁷³ Постоји претпоставка да је ове дворове повезивало загонетно *Сврчинско језеро*, Ћирковић, *Владарски двори*, 67–82; оно, међутим, није постојало у време издавања Грачаничке хрисовуље, јер се водојажа из ”родимске” реке уливала у Ситницу, а не у језеро. Од њене воде су формирани рибњаци, млеле воденице и наводњаваље се баште и оранице. Извори на основу којих се може говорити о некаквом језеру на овом простору, нису старији од средине XV века, дакле више од осам деценија пошто су дворске комплексе јужно од Липљана, Немањићи заувек напустили. Неодржаваље канала за наводњавање, најпре је могло довести до њиховог изливања и то нарочито у пролеће када се снег отапао, а вода плавила околно тле претваравши га у рит. Тако, а не као право језеро, ова „блата” и описују пре но што су коначно исушена у првој половини прошлог столећа.

⁷⁴ Први боравак краља Душана у Приштини је забележен у једном разрешном писму од 21. фебруара 1340, в. Јиречек, *Споменици српски*, 104.

⁷⁵ Овај обласни господар у граду издаје повеље у два маха, 20. јануара 1387. и 21. новембра 1392, уп. М. Шуица, Т. Суботин Голубовић, *Повеља Вука Бранковића Дубровнику*, ССА 9 (2010) 102; С. Бојанин, *Повеља Вука Бранковића којом ослобађа манастир Хиландар плаћања турског данка*, исто, 151; код зета је почетком августа 1392. у гостима била кнегиња Милица, а од јануара 1395. па наредних годину дана (до 10. јануара 1396. када је стигла последња пошиљка) у више наврата уочи коначног обрачуна са Турцима, Вук и Мара су из Приштине послали у Дубровник укупно

потом су до друге деценије XV века повремено у граду боравили кнез и касније деспот Стефан, те његова сестра Мара са синовима Гргуром и Ђурђем, и ту издавали разрешна писма Дубровчанима.⁷⁶ Двор у Прилепу је наследио краљ Марко, а они ван утврђених места временом су постали тргови или села, која и данас постоје. За непостојање археолошких остатака, објашњење пружа барски надбискуп Гијом Адам чије речи забележене 1332. сведоче да су чак „и дворови краља” били од бондрука („paleis et lignis”).⁷⁷

После Душанове смрти, на југу простране државе, за автократора се прогласио и његов полубрат Симеон. Према *Јањинској хроници*, то се десило у Костуру током 1356, а после битке код Ахелоја, средином 1359,⁷⁸ он је свој двор преместио у Трикалу.⁷⁹ Два претендента на престо, синовац на северу и стриц на крајњем југу, недовољно моћни да надјачају супарника, неминовно су проузроковали растакање тек формираног Царства и омогућили појаву низа самосталних господара, најпре у градовима „Романије”, почевши од истока – кесар Војихна у Драми, Душанова удовица, монахиња Јелисавета и потом деспот Јован Угљеша у Серу,⁸⁰ Радослав Хлапен у Верији и деспот Јован Комнин Асен

1.880 литри (615 кг) финог сребра, те два пехара и посуду од злата, који су заједно мерили 14 литри и 7,5 унче (4,8 кг). Поређења ради, једна градска кућа у Призрену из претходног периода, у време Царства, према наведеним габаритима имала је у основи око 200 квадратних метара и коштала 8 литри сребра, в. Јиречек, *Споменици српски*, 40–44, 102, бр. 27–29; М. Динић, *Област Бранковића*, ПКЈИФ 26 (1960) 15, 24 (= Српске земље, 159–160, 170); А. В. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926, 148–149, бр. 70.

⁷⁶ Кнез са братом и замонашеном мајком Евгенијом – 15. марта 1402, Вукова супруга са синовима – 25. марта 1406, Стефан као деспот – 4. јула 1413, Јиречек, *Споменици српски*, 48, 52, 64–65, бр. 35, бр. 42, бр. 58; Динић, *Област Бранковића*, 16, 21–22 (= *Српске земље*, 161, 167–168). Вероватно је двор у Приштини страдао у сукобима из 1409. када је град спаљен, а Бранковићи прелазе у оближњи Вучитрн, где издају све позније повеље. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 72.

⁷⁷ К. Јиречек, *Историја Срба II*, (пр. Ј. Радонић), Београд 1978, 230.

⁷⁸ Р. Михаљчић, *Битка код Ахелоја*, ЗФФ 11–1 (1970) 271–275.

⁷⁹ Α. Γ. Βραβοῦσης, *Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημοδὴ ἐπιτομήν* Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχαίου 12 (Ἀθήναι 1965) 74–78; на основу истог текста може се закључити да је овај град постао управно седиште „Влахије” одмах по српском освајању 1348, Б. Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974, 228–230.

⁸⁰ Иако извори то не кажу изричито, може се тврдити да је још цар Душан подигао двор у Серу. У граду је боравио најмање два пута, по освајању 24. септембра 1345. задржао се у њему дуже од месец дана и ту се прогласио за цара, а на јесен 1354. сазвао у Серу сабор који је изабрао Саву IV за патријарха и у њему изгледа презимио, 23. фебруара 1355. из овог града потражује поклад који је био похрањен

у Авлони. Судећи по титулама – велики доместик, васељенски судија, кефалија, велики чауш, велики папија, велики примикирије, али и војвода, двородржица или ставилац, јасно је да су дворови двојице деспота у потпуности опонашали владарски двор.⁸¹ Дâ се, захваљујући очуваним делима, стећи извесна представа и о дворској уметности српских господара у „грчким странама”. Реч је о последњем од њих, сину Душановог управника Тесалије кесара Прелџуба и Симеоновог зета, деспота Томе, који је владао у суседној Јањини до 23. децембра 1384.⁸² Док су дела иконописа, попут диптиха из Куенке или иконе „Неверовања Томиног” из манастира Преображења на Метеорима потпуно у духу византијске традиције, код производа златарских радионица јасно је видљив утицај западне, готичке уметности, као на „дископотериону” из Ватопеда.⁸³ У самој Јањини има неколико натписа са Томиним именом, онај изведен опеком на једној од некада улазних кула у тврђаву, сведочи да се деспот старао и око обнављања бедема свог града.⁸⁴

Катастрофални пораз код Черномена на Марици, 26. септембра 1371, представља прекретницу.⁸⁵ Несигурност и страх који су за собом сејали одреди турских акинџија, залетавши се дубоко у унутрашњост Балкана, најбоље илуструје познати ламент старца Исаије са Свете горе.⁸⁶ Потоњи дворови српских владара готово су без изузетка били опасани чврстим зидинама. Њихови су остаци највећим делом археолошки истражени, па самим тим и боље познати, за разлику од старијих овде поменутих.

код Мароја Гочетића у Дубровнику, уп. А. В. Соловјев, *Цар Душан у Серезу*, ЛИЧ 1/3–4 (1935) 474; *Listine o одношajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke republike II*, (пр. S. Ljubić), Zagreb 1870, 279, бр. 462; Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–I*, 56, 67, бр. 60, бр. 70; *Животи*, 380; М. А. Пурковић, *Итинерар краља и цара Стефана Душана*, ГСНД 19 (1938) 240–241.

⁸¹ Последње три носили су дворани господара Канине и Авлоне, Александра, сина Душановог шурака деспота Јована, 2. септембра 1368, cf. *Ioannis Cantacuzeni III*, 322–327; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 166–167, 171–173; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 80–103; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 2001², 19, 22–25, 27–28, 107, 161, 206, 214, 294.

⁸² Βρανούσης, *Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων* 94.

⁸³ *Byzantium. Faith and Power (1261–1557)*, New York 2004, 51–54, n°s 24A–C; *Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Β΄*, "Αγιον "Ορος 1996, 477–481.

⁸⁴ Λ. Βρανούσης, *Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων*, Ἀθήραι 1965, 73–75.

⁸⁵ Више од два stoleћа није пала једна крунисана српска глава на бојном пољу.

⁸⁶ Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 159–160.

Bojan Miljković, Ph.D.
Institute for Byzantine,
Academy of Arts and Sciences, Belgrade

PRISTINA – REALE SEDIA

Priština appears in historical sources for the first time in the early 14th century. By the middle of the same century, one of the courts of Serbian king and Emperor Stefan Dušan was located in Priština, where he welcomed the pretender to the Constantinople throne John Kantakouzenos. Over the following one hundred years, the settlement grew into a town with a large number of traders from Dubrovnik, while in 1379 Vuk Branković erected ramparts around the town. The remnants of these ramparts no longer exist today, nor are there remnants of medieval churches and monasteries, known only from written sources.

Little is known about the Serbian medieval royal court due to the absence of material evidence up until the late 14th century. The courts of Zeta's rulers (11–12th centuries) were situated in Krajina at Skadar Lake, Ston, Kotor and Skadar. As for royal courts of the Nemanjić dynasty, the court of the dynasty's founder Stefan Nemanja is known – it was located also in Kotor. More data, offered only by written sources, are present as of the second half of the 13th century – the courts of Stefan Uroš I in Brnjaci (headwaters of the Ibar river) and Stefan Dragutin in Debrč on the Sava river, while Stefan Uroš II Milutin began to construct an entire complex of courts near the present-day Uroševac, at the south of Kosovo Field. King Milutin also had a court in Skoplje, which since his reign until the death of emperor Uroš in 1371 may be called Serbia's capital. Milutin's grandson Stefan Dušan built courts in Priština and Prizren, including the newly conquered territories, Prilep and most probably Serres. After Dušan's death, his half-brother Symeon Palaiologos proclaimed himself emperor in southern areas of the Serbian empire, and had courts in Kastoria and Trikkala. After the Battle of Maritsa on 26 September 1371, out of fear of the Turks, all Serbian royal courts were surrounded by strong walls, whose remnants exist still today.